

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СНИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује
А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), д-ра *Коларића Рудолфа* (Љубљана), *Конеског Блажа* (Скопље), д-ра *Павловића Миливоја* (Нови Сад), д-ра *Сивановића Михаила* (Београд), д-ра *Томановића Васи* (Скопље), д-ра *Храстиче Маји* (Загреб)

XXIII КЊ. 1—4

БЕОГРАД
1958

ПРИРОДА И МЕТОДА НАСТАВЕ КЊИЖЕВНОСТИ У ВИШИМ РАЗРЕДИМА СРЕДЊИХ ШКОЛА

У последње време у стручној штампи врло много се код нас пише и дискутује о настави књижевности у средњој школи.

У тој дискусији чују се различита мишљења, а неједнако се третира и средња школа као организационо-школска јединица, јер и у теми која је овде дата још увек је реч о „вишим разредима средње школе“. Сем тога, поједини дискусанти не узимају довољно у обзир чињеницу да се ми налазимо пред коренимом реформом школског система, па и средњих школа посебно.

Из тога се већ може закључити да се у претресању овога проблема, доста често, полази са разних позиција, а у много случајева се питању прилази и из различитих аспеката, као што су: научне специфичности у области филологије, историје или теорије књижевности; дидактичко-методска платформа наставе овог предмета уопште; схватање наставника, књижевника, уметника, литерарних теоретичара, есејиста, друштвених и других радника о књижевности итд. Због тога једни говоре о настави књижевности у средњој школи као о историји књижевности, други као о обради књижевног дела, трећи о теорији књижевности, четврти о писмености, пети о запостављеном изучавању грамагике (више граматике него језика!), шести о слабостима методике ове наставе, а само изванредан број стручних људи приступа овом питању комплексно и са становишта јединства језика, књижевности и теорије књижевности.

Међутим када је реч о настави, онда нема потребе, по моме мишљењу, ни за каквим одвојеним третирањем овог питања.

И када у овом излагању буде речи, према датој теми, о природи и месту наставе књижевности у средњим школама, онда се под том наставом подразумева углавном све оно што у средњој школи треба да буде обухваћено предметом који се зове матерњи језик и књижевност.

А при том се увек имају на уму васпитно-образовни задаци наше школе, засновани на друштвено-педагошким концепцијама које произлазе из наших социјалистичких друштвених односа, из материјалних услова живота у савременој цивилизацији и новог положаја личности у нашем друштву.

То с једне стране значи да се васпитна функција школе поставља тако да у догледном времену школа још више постане активна снага

у формирању социјалистичке друштвене свести младих поколења, да доприноси развијању нових друштвених односа код нас, да креће друштво напред, обезбеђује солидно знање, оспособљава за рад, изграђује радне навике и разна умења — свестрано развија и активира младу личност, а с друге стране то јасно показује да учење и васпитање, по природи ствари, не могу бити препуштени само школи, односно започети и завршени у школи. Напротив, средња школа не може давати потпуна и завршна знања, већ јој је задатак, између осталог, да негује и развија смисао за самостално размишљање, просуђивање и доживљавање, да разбуђује интерес за науку, ствара чврсту основу за стварање нових знања и способност за истрајан и упоран рад.

Лењин о том проблему на једном месту каже следеће:

„Ми не бисмо веровали у учење, васпитање и образовање кад би оно било сатерано само у школу и отргнуто од бурног живота“ и додаје: „А наша школа мора давати омладини основе знања, оспособљавати је да сама изграђује комунистичка схватања, мора од омладинаца да ствара образоване људе“¹.

То она треба да постигне целокупном организацијом школског живота и методама свога рада и посебно наставним процесом, чија се природа састоји у томе да се њиме откривају истине о човеку, свету, животу и његовим законитостима, о друштвеним збивањима уопште.

Путеви откривања истине су различити. Ту поред науке важну улогу игра уметност и књижевност посебно. Јер, књижевност као један од облика људске свести и људског сазнања претставља танану и сложену идеологију одређеног друштва, којом се на посебан, уметнички начин изражавају друштвено-политички, етички и естетски идеали, што у исто време јасно показује да је књижевност као уметност и као идеологија и „један од веома значајних извора познавања друштвене стварности“, као и то да књижевност има, посредно или непосредно, огроман васпитни утицај на формирање правилног научног погледа на свет; да делује на идеолошко-политичко васпитање уопште, и да на себи својствен начин шири људски видокруг, развија способности мишљења и говора, негује укус, буди осећања и на тај начин врши специфичну друштвену функцију.

С друге стране, књижевност није хладно, равнодушно копирање стварности, јер уметник — књижевник је, мање или више, такав активни учесник у друштвеној борби, који лепотом израза и уметничке речи, сликањем одређених љкова, нијансирањем осећања, психолошким анализама, интересантношћу заплета и разноврсношћу расплета гради посебну историју људског рода, дату у уметничким сликама, и путем уметничке истине открива „богатство идеја и сложена осјећања човјекова: одушевљење, животни занос, племенитост, хуманост, узвишени осјећај љубави за родну земљу . . . смијех и сузе, величину трагике и љепоту борбе“².

¹ Задаци союзов младежи, 1920, Сочинения, 3 изд., том XXV, стр. 384—397.

² Виктор Јурковић, Снага уметничке истине у наставном процесу, Педагошки рад 5—6/1957.

Ако је то тако, а тако углавном јесте¹, онда је књижевност, по речима Васе Стајића, „чуло којим смо ми, досад, највише свет уживали, она је најбогатије наше наслеђе од прошлости, најпоузданији темељ на коме треба зидати нову зграду духовнога нашег живота“²; онда је настава књижевности један од најважнијих предмета у средњој школи; једини предмет који се у суштини не учи, већ у коме се претежно чита и доживљава и то на такав начин да ученик првенствено сам чита, приказује, говори, одушевљава се, противи³.

Природа наставе књижевности то сигурно захтева, јер настава овог предмета није и не треба да буде (ако то данас овде-онде још увек јесте) суво регистровање историско-литерарних, филолошко-граматичких и теоретско-књижевних чињеница, које се пре свега предају, уче из скрипата и затим препричавају да би се понегде отишло и у такве крајности у којима царује естетизирање, или социологизирање, литерарни историцизам, или филологизам, а понекад и „књижевна анализа“ дела која се нису ни читала.

Напротив, природа наставе књижевности тражи нешто сасвим друго ако се имају у виду суштина саме књижевности и васпитни циљеви и задаци наше савремене школе, о чему је напред већ било говора.

Још Васа Стајић је на себи својствен начин али духовито писао да се од књижевне наставе очекује да „помогне васпитање грађана који воле истину, осећају правду и друштвену солидарност, имају прегнуће за израду што лепшег егземплара човека у себи“.

Зато он врло мало води рачуна „о целој ономе мртвој језику који се у животу наше школе зове *теорија књижевности*“ и који је, могло би се додати, у неким нашим школама и сада још увек мртав.

Он се бори против тога да ученици „кроз књижевну наставу ... усвоје неку линеовску систематику књижевних радова (а та борба не би ни данас баш била на одмет!), него „да се пробију до људи необичних талената“, који су се „борили, постали, суштајали, падали, опет дизали (два точка из блата, два у блато), усправљали се поносом, доживљавали кризу својих веровања, певали, а не плакали то своје „хрвање с богом и с људима“, добро радили свој занат човека и још ... имали дар да своје доживљаје рекну било у првом или другом, у трећем лицу“.

А такво схватање природе наставе књижевности произлази, код Васе Стајића и код многих других, из самог схватања суштине књижевности, као што и он сам вели:

„Југословенску књижевност, за нас, чине књиге у којима су се исповедали и, фрагментарно, исповедили велики људи, хероји, таленти:

¹ Пошто и М. Горки пише: „Наша литература — наша гордост . . . в ней запечатлены великие порывы духа; в этом дивном, сказочно быстро построенном храме по сей день ярко горят умы великой красоты и силы . . .“ (М. Горкий, Разрушение личности, 1908).

² Васа Стајић, Између живота и књижевности — Просвећивање књижевношћу.

³ Д-р И. Мамузић, Огледи из српскохрватске наставе у средњим школама, Београд 1939.

књиге у којима су борци, репрезентативни људи, изражавали своја титанска, прометејска, фаустовска, колумбовска, робинзонска прегнућа, свој сан живота, изражавајући оно што су пре тога изражавали својим ставом у животу“¹.

И још нешто, имајући такав став, он препоручује ограничавање лектире, залаже се за мали број добрих књига и тражи да се „многа чита то мало књига“.

А та схватања, по моме мишљењу, нису далеко од савремених схватања о природи и месту наставе књижевности у средњој школи. Јер, у нашој школи настава књижевности се не може третирати само као обрада историје књижевности, већ и као систематско увођење ученика у књижевно дело, доступну лектуру, књижевно-теоретска питања, естетску и социолошко-идејну анализу, језичке проблеме итд.

С друге стране специфичности природе ове наставе захтевају и посебне методе, нарочито у обради новије и савремене књижевности, према којима би са ученицима требало слободно дискутовати о књижевним делима и књижевним појавама, пошто и иначе није тако редак случај да се „литерарни видици ученика пробијају изнад садашњег наставног програма“, иако неки наставници избегавају да са њима дискутују о савременим литерарним збивањима.

Међутим, ово последње не само да се коси са природом наставе књижевности него то није у складу ни са местом које та настава треба да има у школи, ни са васпитно-образовним задацима те наше школе, као ни са тенденцијама да ученици у литерарним дружинама и другим средњошколским друштвима, путем постојећих часописа и ревија, као и активним учешћем у друштвеном животу, добију и једно шире опште-друштвено и литерарно-уметничко образовање, како би се проширили мостови који спајају школу са животом и који јој дају обележје савремене васпитне институције.

Читањем, слободном дискусијом, увођењем ученика у нашу новију литературу, а уз систематску обраду књижевних периода и читање класичних дела наше и стране литературе, удариће се основа литерарном и уметничком образовању наших ученика и они ће се васпитати тако да књига постане њихова свакидашња потреба, без чега се не може замислити живот радног човека и интелектуалца.

Постоји у извесних људи страх од тога да ће се, ако се овако схвати природа наставе књижевности, запоставити неопходност дијалектичког прилажења књижевности и заборавити научне поставке о повезаности и условљености људске делатности конкретном стварношћу у одређеним односима и условима, па се захтева излагање и објашњавање историског тока и развика књижевности и књижевног наслеђа, како би се свестраније и потпуније упознала књижевна дела и идејно-уметничка остварења ауторове личности, учила његова схватања и погледи који су условљени временом, средином и идеологијом друштва коме припада... По свему изгледа да природа књижевности захтева такву наставу овог

¹ Васа Стајић, *Измењу живота и књижевности — Просвећивање књижевношћу*.

предмета у којој би се пошло обрнутим путем, у којој се историски ток и развитак не би схватио из „излагања и објашњавања“ пре анализе књижевног дела; у којој условљеност временом, средином и идеологијом не би објашњавала пишчеву делатност, него би се анализом књижевних дела уочила та условљеност и оценило у којој је мери аутор кретао развој друштва напред, или није, и какво и које место заузима он у „историском току и развоју књижевности и књижевног наслеђа“, па се на основу тога може извршити у завршним разредима средње школе систематизација историског развоја књижевности.

Могло би се помислити да је ствар само у методу, а не и у схватањима природе и места наставе књижевности. Напротив, ствар је у једностраном третирању одређених научних поставки, према којима млади човек, односно ученик, не може схватити књижевност (или боље рећи књижевна дела), ако се у њу не уводи систематски историско-развојним путем, од феудализма до савременог периода. Истина, стварност нас у томе демантује, и добро је што је то тако, јер би иначе био много већи број младих људи који би заувек омрзнули књижевност према ономе са чиме се они сусрећу у настави овог предмета у почетним разредима средње школе. Лектира која је у тим разредима дата довољно јасно показује да ми то чак и признајемо, али само упола.

Међутим, наставна пракса и то половично признање углавном анулира, па се у свој својој оштрини поставља питање да ли је став наше наставне праксе уопште у складу са природом и местом наставе књижевности у средњој школи и са васпитним задацима ове школе.

За мене питање није отворено према ономе што је досада речено, јер како вели један дискусант „... за наставно-васпитне и књижевно-образовне сврхе неизмерно је важан однос између дела и друштвене стварности“¹, а он се не може, по моме мишљењу, тражити мимо дела и не полазећи од свестране анализе тога књижевног дела, јер само улажењем у књижевно дело појединац може „оплодити свој дух духом и уметношћу дела“.

Без тога настава књижевности је мртва, а она таква не сме и не може бити, јер је то у нескладу са њеном природом, према којој она у многоме треба да каналише интелектуално образовање и морално васпитање наших ученика у најширем смислу те речи.

Правилно постављена, она развија моћ расуђивања, способност логичких закључака, самосталност суда, уочавање језичких законитости, осећање лепога, богаћење речника, стварно познавање и свестрано тумачење најбољих дела наше и стране књижевности. Добро организована, настава књижевности постаје најприроднији и најнепосреднији чинилац у школском васпитању, у развоју ученика, јер знатно доприноси томе да се од ученика ствара самостална, смела, борбена личност, која има своје ја, свој став, способност да га „писмено“ изложи и смелост да га брани.

¹ Василије Точанац, Настава матерњег језика и књижевности у реформисаној школи — Настава и васпитање 5—6/1957.

Свестрано искоришћена, она обезбеђује подизање свесног, полетног и новог човека, који схвата елементе и перспективе развоја нове социјалистичке културе.

Тако схваћена, настава књижевности у средњој школи доприноси подизању младих људи са солидним основама научне спреме и способностима да се уживе у праву уметност и књижевност и да разумеју да изучавајући њу, изучавају у исто време и језик, односно оно што он изражава — мисао и осећање, а то значи да на језик треба гледати, како каже д-р Мамузић, као на „носиоца садржајно-књижевног и на књижевност као на најбољи плод и највишу сублимацију језичког; другим речима, на то како језичка средства служе уметности и другим људским потребама, и како се ове уствари уобличавају језичким средствима“¹. Јер, без тога учење језика се претвара у формуле, у схеме, у мртва и мрска правила; учење језика одвојено од мисли коју он изражава, без конкретног садржаја, постаје бесмислица, постаје голи формализам. У основи изучавања језика треба да је живи, садржајни, у овом случају књижевни материјал, а на тај начин настава књижевности, поред онога што је о њеној природи већ речено, обједињује све елементе своје суштине и проналази одређено место у средњој школи по коме треба да постане „централни предмет, као што су то матерњи језик и књижевност у великим културним срединама већ одавно постали“².

Ђорђе Бајић

¹ Д-р Илија Мамузић, О јединству језика и књижевности у настави — Нови прилози настави матерњег језика у средњим школама, стр. 150.

² А. Белић, Из методике предавања српскохрватског језика у средњој школи — Књижевност и језик у школи, бр. 4/1954.